

A. Schweitzer: *The Mystery of the Kingdom of God: The Secret of Jesus' Messiahship and Passion*, 1901. Angol ford. 1950.

⁴ *The Messianic Secret*, 1901, Angol ford. 1971.

⁵ Kiemelkedő képviselői: Karl Ludwig Schmidt, Martin Dibelius és Rudolf Bultmann. K. L. Schmidt: *Der Rahmen der Geschichte Jesu*, 1919. M. Dibelius: *From Tradition to Gospel*, 1919. Angol ford. 1935. R. Bultmann: *The History of the Synoptic Tradition*, 1921, Angol ford. 1963.

⁶ K. L. Schmidt: *Jesus Christ, megjelent a Twentieth Century Theology in the Making* c. kötetben; M. Dibelius: *Jesus*, 1926; R. Bultmann: *Jesus*, 1939.

⁷ *The Kingdom of God and the Son of Man: A Study in the History of Religion*, 1934. Angol ford. 1938.

⁸ Dodd, C. H.: *Parables of the Kingdom*, 1935. *The Founder of Christianity*, 1970. W. Manson: *Jesus the Messiah*, 1946. T. W. Manson: *The Servant—Messiah: A Study of the Public Ministry of Jesus*, 1953.

⁹ Alt, Albrecht: *Where Jesus Worked: Towns and Villages of Galilee*, 1949. Angol ford. 1961.

¹⁰ Burrows, M.: *A Holt-tengeri tekercesek*, 1961.

¹¹ Stendhal, K.: *The Scrolls and the New Testament*, 1967.

¹² Marxsen, W.: *Mark the Evangelist*, 1956. Angol ford. 1969.

¹³ Conzelmann, H.: *Jesus*. Angol ford. 1973.

¹⁴ Schweitzer, E.: *The Lord's Supper According to the New Testament*. Angol ford. 1967.

¹⁵ Jeremias, J.: *The Eucharistic Words of Jesus*, 1935. Angol ford. 1966.

¹⁶ Marxsen, W.: i.m.

¹⁷ Conzelmann, H.: *The Theology of St. Luke*. 1954. Angol ford. 1960.

¹⁸ Jeremias, J.: *Jesus' Promise to the Nations*, *Studies in Biblical Theology* 24. 1958.

¹⁹ Scobie, C. H.: *John the Baptist*, 1965.

²⁰ Bultmann, R.: *History of the Synoptic Tradition*, Angol ford. 1963.

²¹ Bultmann, R.: i.m.

²² Kümmel, W. G.: *Promise and Fulfillment*, *Studies in Biblical Theology* 23. 1957.

²³ Perrin, N.: *Rediscovering the Teaching of Jesus*, 1967.

²⁴ Bultmann, R.: i.m.

²⁵ Conzelmann, H.: *Jesus*, 1973.

²⁶ Tódt, H. E.: *The Son of Man in the Synoptic Tradition*, Angol ford. 1965.

²⁷ Bultmann, R.: *Theology of the New Testament*. 2. kötet. Angol ford. 1955.

²⁸ Conzelmann, H.: i.m.

²⁹ Conzelmann, H.: *An Outline of the Theology of the New Testament*. 1967. Angol ford. 1969.

³⁰ Kümmel, W. G.: i.m.

³¹ Conzelmann, H.: *Jesus*.

³² Conzelmann, H.: i.m.

³³ Schweitzer, E.: i.m.

³⁴ Dibelius, M.: *From Tradition to Gospel*, 1919. Angol ford. 1935.

³⁵ Blinzer, J.: *The Trial of Jesus*, 1951. Angol ford. 1959.

³⁶ Blinzer, J.: i.m.

GELLÉRD IMRE

KÖRMÖCZI JÁNOS, A FELVILÁGOSODÁS PRÉDIKÁTORA

Kissáronon született 1762-ben. Apja, Körmöczi József kissároni tanító, később adámosi lelkész. Iskolája egyike volt az ország legkitünőbb falusi iskoláinak, melyben a gimnázium alsó tagozatának tantárgyait is

tanította. Olyan híre volt az iskolának, hogy vezető unitárius családok — Suki, Simén, P. Horváth, Pálfi, Gálfalvi, Vargyasi Dániel ide küldötték gyermekeiket.

Körmöczi János 16 éves koráig szintén a kissárosi iskolában tanult, majd a kolozsvári unitárius főiskolán folytatta tanulmányait. 1794 elején a Konzisztórium akadémitának jelölte. Bécsben, Jénában és Göttingában 3 évig tanult s félétét Pozsonyban is töltött. Hazatérése után a főiskola tanárává választották; állásába 1798. febr. 2-án iktatták be, s tanítani kezdte a matematikát és fizikát. Az egyház közbizalma 1802-ben a főiskola igazgatói állásába emelte. Igazgatói működése 1802-től 1812-ig tartott, mikor a ravai zsinat, Lázár István halála után, egyhangúlag püspöknek választotta. 1836. dec. 13-án halt meg; a kolozsvári templom alatti sírboltba temették.¹

Szószerki munkái: 1. Az Istenség két leányinak: a vallásnak és a józan okosságunk kölcsönös viaskodásai és győzedelmei. 1800. 2. Beszéd a kissárosi templomban 1799-ben.² 3. Nem minden asszonyok emberek. Egy halotti beszéd Agh Klára néhai orvosdoktor, Barra Ferenc özvegye felett. 1800. 4. A vallásról és a józan okosságról. 1800. 5. Az emberség iskolája. Egy halotti beszéd, melyet néhai tek. pákei Pákei József úrnak, az erdélyi unitaria ekklezsia nagyérdemű Gen. notáriusának... érdemlett utolsó tisztség megadására írt és elmondott 1802-ik esztendőben. 1802. 6. A hív előjáró munkásságának mezeje s a közjó előmozdításában tett fáradozásának jutalma egy szomorú elmélkedésben, melyet P. Horváth Ferenc örök emlékezetére írásban hagyott. 1805. 7. Az emberi életnek tisztességes vénsége a bölcsességben és makula nélkül való életben lerajzolva egy halotti tanításban, melyet mélt. Kénosi Sándor Mózes úrnak utolsó érdemlett tiszteletére írt 1809-ik esztendőben.³ 8. Elmélkedése, 1810.

Művei közül első helyen említjük meg az 1798. február 2-án mondott tanári székfoglaló beszédét. A beszéd tiszta logikával Rousseau és Kant pedagógiai szellemében fejtegeti a nevelés fogalmát, célját, módszerét. Szól a növendékekről és a nevelésben elkövetett hibákról, amelyekért nemcsak a tanárokat és a szülőket, hanem a főhatóságot is hibáztatja. Az értekezés tele van haladó szellemű pedagógiai gondolatokkal, amelyekhez hasonlót az ifjúság csak évekkel azelőtt hallott Pákei Józseftől.⁴

A 17 beszédet felölelő, saját írásában fennmaradt kötete hosszú, egyes tartalmú beszédeket őrzött meg, amelyek mindenike kora történelmének és szellemi fejlődésének egy-egy lépcsőjét tükrözi. Mindjárt az első prédikációban Jeremiás 5, 15—17 alapján ezeket mondja: „A mi fejedelmünk a békesség fejedelme, a mi törvényünk a békesség törvénye, tudományunk a békesség evangéliuma. Hol hát ma a mi békességünk? — A békesség a társadalmi igazság gyümölcse. Csak ott van békesség, ahol igazság uralkodik.“ Minden reánk szakadó gazdasági, társadalmi és szellemi nyomor abból származik, hogy egyes emberek jogtalanul jogokat formálnak maguknak a mások feletti uralkodásra. Senecával együtt vallja, hogy minden ellenségeskedés végső oka a „meum és a tuum.“ Bármi lehet a tulajdonunk, csak az ember nem. Az ember nem lehet ember tulajdona. Egyedül Istennek van joga bírni az embert. Ennek posztulátuma az, hogy az ember birtoklásáért ne földi hatalmak harcoljanak, hanem Isten és a bűn. Egyetlen háború jogosult: a bennünk levő Isten

„meum est“-je és a gyarlóság“ „non est tuum“-ja között szakadatlanul zajló erkölcsi harc. Erre a harcra összpontosítsuk minden erőnket.

A sok baj és nyomorúság láttán természetes a kérdés: hogyan egyeztethető össze Isten jóságával a szenvedés? A feleletet Körmöczi már megadta, itt csak sumázza: Isten jó, ámde igazságos is. A szenvedés javarészt az igazságszolgáltatás következménye. Nincs tehát más megoldás, mint a bűnről lemondani. A beszéd deduktív szerkezeténél és dialektikus elrendezésénél fogva a felvilágosodás gondolkozásmódját tükrözi. Célját az értelmi meggyőzés útján igyekszik elérni, de itt-ott kicsillan belőle a század expresszionizmusa is.

Körmöczi humanizmusa további beszédeiből is kiviláglik. Érzi, hogy az Isten — ember viszonyban az immanens tényezőknek is szerepük van. „Tőlünk is függ a sorsunk . . . , mivel Isten a szabadakaratnak lelkét adta nekünk“. Nem elég nem cselekedni a rosszat, hanem meg kell tenni a jót. A valláserkölcst területéről ki kell zárni minden negatív, semleges vagy passzív álláspontot, mert a vallás és az erkölcs természeténél fogva pozitív cselekvő és nem semleges. A jóban nemcsak megmaradni, de növekedni és fejlődni is kell. Erkölcsi életünk szubjektív funkciója a *lelkiismeret*, melyet fejlesztenünk kell, hogy „mindennap nagyobb szentségre tegyünk szert“.

Az evangéliumi csodák felett nem tépelődik, egyszerűen jelképeknek tartja és ún. belső csodákat lát bennük. Pl. az egyik karácsonyi beszédében az egész karácsonyi eseményt átviszi a lelki életre és lelki történésként mutatja be.

Szenvedélyesen követeli, hogy a felismert igazságnak a keresztény ember gyakorlati életében is meg kell nyilatkoznia. A hibás viselkedések közül legélesebben az alaptalan arisztokratikus magatartást ostorozza. A nemesség — úgymond — lelki értelemben veendő. Az emberek között kizárólag csak a lelki értékek tekintetében lehetnek jogos különbségek.

Fő művének a sárosi zsinaton 1799-ben mondott beszédét tekinthetjük. Címe: „*Az Istenség két leányinak: a vallásnak és a józan okosságnak kölcsönös viaskodásai és győzedelmei*“.⁵ Nem annyira prédikáció, mint inkább értekezés, mely a felvilágosodás kora humanizmusának keresztmetszetét adja, és drámai figyelmeztetéseket von le.

„Vallás, józan okosság! Ti az egeknek két legkedvesebb szülöttjei, magától az istenségtől származtok . . . Meddig lesztek még egymásnak üldözői, meddig tart még ez a szürkület, melyben egymást meg nem ismeritek, hogy atyafiságosan kezét fogva, egyesült erővel az embert a boldogság templomába vezetnétek . . . A vallás és a józan okosság ugyanazon embernek két szeme, amelyekkel a halandó a boldogság mezejét megpillanthatja . . . Sajnos, e két égi erő csatát vív“, mégpedig a teológia, a filozófia, a nyelvészet és a pozitív tudományok terén. „Nem célom, hogy a mai időszakasz lelkének a religiosa és Philozofica gondolatokra nézve egy valóságos barométert fessek — nem engemet, hanem herculesi vállakat illet ez a teher; ennyit mindazonáltal a dolog valóságáról én is szólhatok: a theologusok a vallásnak, a philozofusok a józan okosságnak jussait oltalmazzák, vagyon is mind a két résznek igaza, mégis mindakettő hibázik is . . . A theologusok a gondolkodó tehetséget századokkal ezelőtt békóba vetették s csaknem minden jussaitól megfosztván, erőszakosan elállatták. A philozofusok ellenben a józan okosságnak a gyalázatos fogságból való kiszabadítását sürgetik . . . Jöllehet századokkal még

előtt estenek az említett két felek között apróbb ütközetek. de a máj időszak az, melyben egy decretoria csatához legnagyobb a készüllet. Melyik győz és mit nyer mind a két esetben az emberiség, ezt meg nem határozom, mert igen jól mondta Leibnitz: „a jelenvaló idő terhes a következendővel, de ki tudja mi van elrejtve méhében?“ Körmőczi aggódik a harc kimeneteléért, azonban belátja, hogy ez a harc természetes feltetele a haladásnak. Mélyebb okai az emberi természetben keresendők, mely őszalkatánál fogva egységbe igyekezik hangolni mindent, ami ellentétes, kizárólagos. Az elme csak úgy tud valamit megérteni és elsajátítani, ha azt előbb saját ellentétével szembeállította és ennek nyomán az azzal való viszonyát rendezte, harmonizálta. A kereszténység nemcsak ma, hanem a történelem rendjén mindig szembenállt valamivel. Ezt a permanens szembenállást sokan tragikusnak fogták fel, pedig közelről sem az, mert:

- természetünkbe Isten beleoltotta az ellentétek harcát;
- az ellentétek „kiigazítása“ során gazdagodik és tisztul az eszme;
- a jó és rossz közötti ellentét kritikai és bűnbánó befelénzésre készlet.

A kereszténységnek a felvilágosodás racionalizmusával való szembenállása, konfliktusa miatt nem szabad tehát kétségbeesni. „Be kell ugyan látnunk, hogy sokat veszít, de ennek ellenében sokat is nyer, megnyeri a világ népeit, melyek az ész faltörő kosával veszedelmesen döngetik a természetfeletti kijelentés kapuit.“

„Lássuk most — folytatja a beszédet — mi a keresztény vallásnak és mi az egész emberiségnek fátuma ezen tüzes viadalmak közepette? A keresztény vallás szituációja ma igen kritikus... épülete nemcsak végső romlással fenyegettetik, hanem milliókból álló nemzetek között már szinte meg is esett. Látjátok-e, keresztény hallgatóim, ha a vallás a virágzó filozófiákkal nemcsak harmonizál, hanem azokkal össze is olvasztatik, azoknak köntösébe belé is öltözik, minden jussait elfoglalja s a maga tulajdonává teszi. Ellenben ha a gondolkodó tehetséget megkötözi, a józan okosságot erőszakosan elaltatja, vagy igen keskeny határok közé szorítván maga szolgálójává, rabjává teszi és rajta uralkodik, mi szokott belőle következni? — Az, hogy valahol csak a maga jussait érezni kezdi, valahol spekulációs szemekkel átalpillantja a hátárt, melyet neki a rajta uralkodó vallás cirkalmazott, valahol csak megsajdíthatja, hogy a theologia mezején praejudicium, babonáság uralkodik“... s ekkor jogainak kiharcolása közben brutálissá válik s a vallást megsemmisíteni igyekezik. A vallás és a józan okosság harca mindkét fél részére bizonyos hasznokkal is járhat. Így pl. „a vallás a maga jussainak határai közé visszavonul, elismeri azt, hogy előítélet, babonáság és maradiság terjesztője. A józan okosság meg rájön arra, hogy az ember nemcsak eszből, hanem szívből is áll. S ekkor jön létre a kiegyezés, mely a jövő boldogságának záloga.“ Egyetlen megoldás lehetséges tehát: a békés egymás mellett élés princípiuma. A felek ismerjék el egymás létjogát, hiszen végeredményben mindketten a népet szolgálják, ha különböző eszközökkel is. „A cél az emberiség formálása... de ha ezek egymással ellenkeznek, ha az egyik egy ponthoz megláncoltatik, a másik a cél felé óriási lépésekkel siet, hogy érettetik el a Szent Cél?“ „Ezer szemekkel vigyázatok, ezer kezekkel dolgozzatok, építetek és rontsatok! Rontsatok el, amit a tudatlanság épített! Építsetek és készítsétek azoknak helyébe az erkölcsök meg-

jobbítására, a szívnek formálására oskolátok. Vessetek egy állandó fundamentumkövet a megjobbított nevelés által, melyre az emberiség temploma felépíttessék.“

Az okosság a gondolkodó fejekben homályos érzéseiből magát ki-palléroztta. Már csak a másik fele volna hátra, hogy ezen ideákat etizálja. A francia illuministákkal együtt vallja, hogy a történelem nagy antagonizmusai rombolnak, de építenek is, és ez így is van a rendjén, mert „minden építés rombolással történik“. A felvilágosodás Körmöczi megfogalmazásában nem más, mint egy belső átalakulás, mely a következő fokozatokat mutatja:

1. Az értelem kiművelése (pallérozott fő);
2. Helyes célok (ideálok) kitűzése;
3. Ezen ideák megvalósítása;
4. S végül tudatos harc a tökéletesedésért (Istenországáért).

E harchoz nem elégségesek a mi belső erőink, ide már Isten segéd-mére is szükség van. Az ész és a hit végső szintézisének gyümölcse Istenországa.

Hasonló gondolatokat fejteget a Pákei József felett mondott halotti prédikációjában is. Címe: „Az emberség oskolája egy halotti beszédben“. Tipikusan felvilágosodáskori humanista beszéd. Minden emberi értéknek az előfeltétele legyen a józan mértékletesség — indul a beszéd fonala. „A bigotteria, a fanatizmus és az ethuziasmus az emberiség betegségei. Az egész emberi nem oskolájának fő tárgya az emberségnek a megtanulása“.

Az ember társas lény, társadalomban fejlődött emberré, mégpedig a halász, vadász, nomád és agrikultur kultúrfokozatokon át. A társadalom nem teremti az ember képességeit, de elengedhetetlen feltételként szerepel tehetségeink kiformalásában. Óva int attól a balhiedelemtől, mely szerint a fejlődés törvényei csak az értelemre nézve volnának érvényesek.

Diderot, Rousseau és az enciklopédisták nyomán foglalkozik a természeti törvényekkel. A társadalom alapjának a Contrat Social-ban kifej-tett természetes szerződést tartja, melynek azonban valláserkölcsei tartalmat igyekszik adni. Az ember hivatása kettős. Egyfelől megismerni önmagát, mégpedig mind testi, mind lelki mivoltában. Másfelől megtanulni, hogy erkölcsi életünk rugói nem a vak ösztönök, nem az érdek, hanem az „az erkölcsi törvények képzelete“.

Nem elég megtanulni az emberség iskoláját, nem elég felismerni a természeterkölcsöt, de meg is kell őrizni és főleg használni, alkalmazni azokat. Mit kell megőriznie hát az embernek?

1. Szabadgondolkodását, mely megkülönbözteti őt a mechanikusan cselekvő állattól. „A szabadon gondolkodó ember: személy. A személyiség abban áll, hogy az ember a maga emberségét szabadon mutathassa ki, hogy a lélek a maga belső és külső munkásságának célt és tárgyat szabadon választhasson“;
2. meg kell őriznie szabad megnyilvánulásának jussát;
3. emberi méltóságának tudatát.

Mik a humanitás elvei a cselekedetekben; Milyen elvek figyelemben-tartásával cselekedjék a felvilágosodott ember? — Emberi méltóságunk tudatában, részrehajlás és elfogultság nélkül, valamint a közjó tiszteletben tartásával. A beszéd minden szava vallástétel az emberről.

Temetési beszédei közül kiemeljük a homoródalmási Barra Ferencné Agh Klára felett 1800-ban mondott orációját. A munka érdekes keveréke a skolasztikus formának a felvilágosodott tartalommal. Két tételt elemez: 1. Nem mindenütt és nem minden asszonyok valóságos emberek; 2. hogyan legyen valóságos emberré az asszony?

Az első részben kifakad azon orátorok ellen, akik hízelkednek a halottnak s „oly cselekedetekkel dicsérik, melyeket a megholt nem ismert... Az ilyen szónok a Nérokat az emberiség jóltevőjének nevezi... levonja a jámborról a virtusnak palástját“.

Körmöczi minden alkalmat felhasznál az új szellem hirdetésére. Egy női halott felett kitűnő alkalmat lát arra, hogy a felvilágosodásnak a női egyenjogúságra vonatkozó eszméjét Helvetius és d'Alembert nyomán felvesse. „Ahol az asszony természetes emberi jussaitól a vadság, barbárság, a babonaság, a tudatlanság vak külső törvények és szokások által megfosztatik... emberisége karaktereiből kivetköztetik, ott nem lehet valóságos ember az asszony“. A nőt a következő természeti jogok illetik meg: az egyenlő birtoklás joga, az egyférjűség joga, az önrendelkezés joga, a személyesség joga, valamint az okosság, a szabadság, „a fájn érzések“ joga és a nemes ösztönök joga. A feudális társadalom, midőn a nőt elnyomja egy cirkulusz viciozuszt teremt, ugyanis a nőt megakadályozza abban, hogy méltóságos ember legyen, ugyanakkor pedig nem ad neki jogokat, mondván, hogy nem elég méltóságos. Körmöczi helyesen ismeri fel, hogy a babonák és a visszahúzó hagyományok kultusza nemcsak a józan okosság kifejlését, hanem az új vallási és erkölcsi szellem kialakulását is akadályozza. Ezért szenvedélyesen küzd a babona és a miszticizmus minden megnyilvánulása ellen. „Babonaság, tudatlanság! Hány-szor nem vetköztették le az embert emberségének minden karakteréből? Szerencsére mi sokkal pallérozottabb időszakban élünk, sok előítéletet levetköztünk, számtalan babonák kialudtanak, kezdtek használatni azok a gondolatok, melyek az emberi nemnek szentek és hasznosak, kezdett szűnni a föld bolondságok, üldözések, gyilkolások theatrumává lenni, a borszorkányégetés s a vértörvények eltöröltettek. a madárszólás nem hajtja a bírák ítéletét jobbra vagy balra, a tudományok, szokások örvendete-sebb ábrázatot váltottanak és mindezekkel együtt az asszonyi nemnek sorsa is megérdemlett. Boldog század, mekkora lépés az igazság temploma felé.“

Hacsak ennyit mondana, a felvilágosodás extatikusának volna nevezhető, ámde így folytatja: „Megállj ember és tekintsd meg a dolgoknak a másik oldalát is! Megcsalatas az, ha hisszük, hogy már a tökéletességnek központjában állunk, mert az is igaz, hogy mi számtalan balvélekedést nem annyira levetköztünk, mint kedvesebbekkel felcseréltünk, sok boldogságot nem annyira leraktunk, mint inkább kiszépitettünk, kipallérozotunk“. Voltaire-rel együtt figyelmeztet: a kultúra nem máz, nem a nyomorúság és a sötétség leplezése! Körmöczi az újkor kapujában áll és mintegy veri a lármafát: vigyázzatok, ne legyen hazug külsőség a pallérozottság, ne legyen képmutatás a hit, üres etikett az erkölcsiség. A felvilágosodás nem arra vállalkozott, hogy külsőségeiben változtassa meg a társadalmat, hanem arra, hogy új embert neveljen!

Körmöczi a felvilágosodás egyik legkiválóbb papja és tudósa. Azt mondhatjuk, hogy tudósnak pap és papnak tudós. Szintetikus elme. Benne megtalálható a 18. századvégi Európa egész szellem- és eszmevi-

lága, és merész aspirációkat, új bizalmat sugárzó egészbe olvadnak össze az ő lelkében.

Körmöczi mint filozófus rendszeresen és sub specie universalis szemlél mindent. A rendszer nála egységet, logikát, egyetemességet és szabadságot jelent. Mint teológus Semler hatása alatt állott. Ő fektette le az új unitárius teológia alapjait. Unitarizmusa nem polemizálásból áll, hanem a dávidferenci eszmék megvilágításában és elmélyítésében. Ő indítja el azt a szellemet, mely a 19. századon keresztül szakadatlanul fejlődve az értékkereszténység unitárius gondolatát termi meg. Körmöczitől Varga Béláig egy egyenes és folytonos szál vezet. Körmöcziben az unitárius teológia a nagykorúság útjára lépett. Ő átmert a transzcendenciáról az immanenciára, az ontologikumról az axologikumra, azaz a hitlélmény szubjektív oldalára. Az új eszméknek nem csupán receptív antennája, hanem feldolgozó laboratóriuma is volt.

Erkölcstana a felvilágosodás humanizmusának az etikája. Az ember nem gép nála, mint La Mettrie-nél, de nem is isten, mint Holbachnál, hanem test, ész és szív. A három között nála még az ész szuverén joggal dominál. „Az emberi szív teóriájának egy valóságos axiomája vagy, ti. az egységnek formája, az emberi szívnek törvényül szabattatott. Az ember mindent tudományi forma alá akar venni és Sisthematica Unitasba akar szorítani, úgy hogy minden akaratok, gondolatok, érzések, erők, tudások és tehetségek, valamelyekkel csak bír, harmonizálva s egy pontban koncentrálna legyenek s ellenkezés köztük ne legyen. Példának okáért hiszek valamit, mert az az én már volt értelmekkel, gondolatokkal megegyeztethető és harmonizál. Ellenben nem hiszek valamit, mert értelemmel, gondolatokkal, okoskodásom példájával ellenkezik.“ Körmöczi az eszével beszél, de a szívhez szól.

Mint művész gyönyörködik az eszmék szépségében és minket is gyönyörködtet. Művésze a prédikálásnak is. Jellegzetesen analitikus prédikációiban művészi kezekkel rendezi el anyagát és művészi igénnyel önti szavakba súlyos mondanivalóit.

Mint próféta rajong és ostoroz. Megjósolja a humanizmus és a racionalizmus túlhajtásaiból származható veszélyeket. De — Martinovics káitéja alapján — megjósolta a további forradalmakat is. Egyik kéziratában pl. ez áll: „Mivel a revolútiók kezdődtek, a természet folyása szerint remélhetni, hogy több revolúció is követni fog... a népek várakozását elfárasztották... s így körülállások között revolútiókat lehet várni.“⁶⁶

Mint pedagógus Rousseau, Kant, Pestalozzi, de főképpen a filantropisták követője (Basedow, Saltzmann, Cante). Módszerében sajátosan analitikus. Analizál, hogy szintetizálhasson, és indukál, hogy dedukálhasson. Sajátos módszere a dialektika, mégpedig a felvilágosodás dialektikája. A régi és az új igazságok szembeállításával igyekszik újat, felsőbbrendűt hozni elő.

Mint prédikátor hivatásának érezte összeegyeztetni a hitéletet az új eszmékkel. Meggyőződése, hogy a vallás a racionalizmussal vívott harcából megtisztulva és megerősödve fog kikerülni. A vallásnak új szerepét fedezi fel: társító, ösztönző és tisztító erejét. Mint a felvilágosodás szeizmográfja, nemcsak híven regisztrálja annak hullámzásait, hanem az ebben a hullámzásban rejlő veszélyeket is kimutatja. Melyek ezek a veszélyek?

1. Az elbizakodottság, a betegesen pozitív emberi önértéktudat, melyre a felvilágosodás megszállottjai igen hajlamosak. Körmöczi rámutat arra, hogy az új szellem sokak számára csak külsőség, mellyel a múltnak bűneit, gyengeségeit takarják.

2. Egy hamis humanista szellem, mely értékeink beteges túlbecsüléséből ered, és mely az önemancipációs folyamatot indítja meg bennünk néha még a legelemibb társadalmi és erkölcsi normák alól is.

3. A rációtól különböző lelki tényezők: az érzelmi élet, az intuitív élmény, a szív, a hit elhanyagolása. A legveszedelmesebb az erkölcsi törvények alól való emancipációs kísérletek. A felvilágosodás alkalmat nyújt az embernek a legalapvetőbb erkölcsi feladatai alól való kibujásra. „Azt kell csak mondjad, hogy új ember vagy s ezzel megcselekedted minden kötelességedet“ — fakad ki egyik elmélkedésében.

Az unitárius szellem történetében a gőzgépek regulátorához hasonlíthatjuk. Hajtóerő és fékező berendezés is egyben. A dogmatikus inhibíciók számára serkentés, a felvilágosodás túlhevült tendenciái számára pedig fék.

Az unitárius hitelvek kifejlődéséhez nagy értékkel járult hozzá: felfedezte az új unitárius embert, az immanens tényezők szerepét az Isten-ember viszonyban, a fejlődés szerepét a vallásban, és ezzel századokkal előre meghatározta az unitárius szellem, teológiai gondolkodás s ennél fogva az unitárius prédikációknak is az irányát: értékkereszténységet. Prédikátori életművének — mai szemmel nézve — komoly hiányossága a bibliai kinyilatkoztatástól való eltávolodása. Textus nélküli beszédeiben nem annyira az evangéliumot prédikálja, mint inkább annak szellemét hirdeti. Jézust ritkán emlegeti, szentírásbeli helyekre ritkán hivatkozik, noha számtalan alkalma volna rá. Mentségéül szolgáljon azonban, hogy sehol az evangélium szellemével ellentétbe nem jön. Egy paradoxonnal élve, Körmöczi a Szentírást prédikálta a Szentírás nélkül, bibliai iránymutatást adott a Biblia túl gyakori használata nélkül.

Nem volnánk igazságosak, ha iránymutatását kizárólag személyes munkájának tekintenénk. Erdeme ez rajta kívül mindazoknak is, akik bekapcsolódtak abba a munkába, amelynek célja volt minél jobban hasznosítani vallásunk érdekében az új szellemet. Egy azonban kétségtelen: Körmöczi János első helyen áll közöttünk. Ő volt az ún. katalizátor abban a roppant szellemi és vallási reakcióban, mely a 18. század végén és a 19. század elején a múlt és a jövő, a régi és az új között végbe ment.

JEGYZETEK

¹ Dr. Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900)* 1935. II. kötet, 459—466.

² Pákei beszédével együtt.

³ Dr. Gál Kelemen: i.m. 466.

⁴ Uo. 460.

⁵ Megjelent Kolozsvárt, 1800-ban.

⁶ A R.Sz.K. Akadémiájának kolozsvári III. sz. Könyvtára 1176-os kéziratából.